

Férfi és nő

Madách Imre és Veres Pálné

Alighanem igazat kell adnunk Szerb Antalnak: „...az egész magyar irodalomban nincs még egy költő, még Vajda János és Ady Endre sem, akinek az életében és művében a nő olyan központi szerepet töltene be, mint Madáchéban. Az élete két nő között, az anyja és felesége között öröklődik fel.” De tegyük még mindehhez hozzá: a két nő közötti öröklődés közepette — úgy látszik — egy harmadik társaságban talált enyhületet és hozzá méltó szellemi felüldülést. Ez a nő barátja, Veres Pál felesége volt.

A barátság a negyvenes évek végén kezdődik. Madách az évtized kezdetétől Balassagyarmaton dolgozik. Előbb tiszteletbeli aljegyzővé, később katonai főbiztossá nevezik ki a megyénél. Így találkozik a nála nyolc évvel idősebb Veres Pál megyei főjegyzővel és annak feleségével, Beniczky Herminnel. A költő — közös barátjukkal, Szontágh Pállal — szívesen tartózkodik Veresék vanyarci kastélyában. De adjuk át a szót a dolog talán legjobb ismerőjének, a szegről-végről rokon Mikszáth Kálmánnak: „...a környék kiváló emberei sűrűn megfordulnak a kristálytisza jellemű gazdánál. Oda jár Szontágh Pál, nagy jövőjű fiatal ember, minden szépért, nemesért buzduló; néha megjelenik Madách Imre is, s nagy irodalmi, politikai és társadalmi viták folynak, amelyekben részt vesz a háziasszony, sőt hovatovább kezd annak központja lenni. Sűrű levelezés folyik éveken át Sztregova, Horpács és Vanyarc között. Olvasmányokat kicserélik egymással; Madách aláhúzatja a szebb helyeket. Veres Pálné is rábukkan ilyenekre a maga könyveiben és figyelmezteti rájuk barátait a margón”.

Az irodalomtörténet tud erről a barátságról. Veres Pálné 1895-ben bekövetkezett halálakor olyan emberek emlékeztetnek rá, mint Mikszáth, Vadnay Károly, Gyulai Pál. Ez utóbbi például ezt mondja: „Férje Nógrád megye előkelő nemesei

közé tartozott, ki részt vett a közügyekben s barátai közé számította a megye két nagyreményű ifját, Szontágh Pált, aki nagy barátja volt az irodalomnak és Madách Imrét, aki titkon lírai és drámai költeményeket írt, s örömet foglalkozott filozófiai kérdésekkel is.” Am nem feledkezzünk meg a barátság olyan tanúságtevőiről sem, mint Madách Imre költeménye Veres Pálnéhoz, s az utóbbinak az előbbihez írt leveleiről. Vagy a költő Veres Pálnéhoz küldött képrejtvény-értésítéséről, amelyet Mikszáth Kálmán írt közé a Pesti Hirlapban 1884-ben.

Veres Pálné nagyra becsülte Madách tehetségét, ragyogó szellemét, hazafiúi állhatatosságát. Elhurcolásakor pozsonyi börtönében is fölkeresi. S hogy mennyire foglalkoztatja Madách sorsa, német nyelvű naplótöredékei tanúskodnak róla. 1853. március 30-án a következőket írta: „Képzetelem egy jó barátunk sorsával foglalkozik szüntelen, ki-re ma Pesten ítéletet fognak mondani, s kinek végezete: szabadság vagy börtön, a hatalom szavától függ. Adja Isten, hogy szabadabbá legyen!” Három nap múlva: „...egész nap szomorú voltam, mert szánakoztam barátunk, Madách sorsán, aki talán már Pesten van fogva.” Április 11-én így fejeződik be a napló: „Ezen a napon Madách is hazatért Pestről, a felségárulás vádjára alól fölmentették. Nagyon örülök; nagyszerűen viselkedett.”

Ezt a barátságot a köztudat kezdettől fogva összekapcsolta a Tragédiával. Sokak szerint a mű bizonyos gondolatai és részei a vanyarci napoknak köszönhetőek. Az is tény, hogy Madách az 1862. január 12-én megjelent Tragédia első példányával már január 25-én Veres Pálnénál volt. A könyvben lapról lapra feltüntette Arany János változtatásait, s az elejére a következő francia nyelvű dedikációt írta: „Ajánlom önnek ezt a könyvet, mert aki szerezte, az ön odaadó híve.” De a kapcsolatnak van egy mélyebben

fekvő oka is. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Tragédia — a két prágai szín kivételével — voltaképpen a női nem megdicsőítése. Meg kellett oldani tehát egy rejtélyt. Honnan van, hogy a fiatalkori műveiben szinte nőgyűlölőnek mutatkozó Madách — házasságának zátonyra futása után! — annyira szépet tud elmondani a nőről?

Amikor Palágyi Menyhért. Madách első életrajzírója művéhez az anyagot gyűjtötte, felvilágosításokat kért Veres Pálné Vác-Hartyánban élő lányától is. Az ő írásbeli közléseiből tudjuk: „Azon erős meggyőződésben vagyok, hogy 1854 óta az egyetlen baráti kör a vanyarcei volt. amelvben Madáchot megértették, hol lelkének röpte mindig csak a magas felé irányult, s hol az idealizmustól áthatott erős női lélek (édes anyámat értem), a feleség és anya eszményképe, sugallhatta neki azon szavakat, melyekkel oly gyönyörűen festi a női hivatalos magasztos voltát. midőn (Az ember tragédiája utolsó színében) az Úr így szól Ádámhoz:

„Ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd / Szünetlenül, mely visszaint s emel, / Csak azt kövesd. S ha tettűs életed / Zajában elnémul ez égi szó, / E gyöngé nő tisztább lelkülete, / Az érdekek mocskától távolabb / Meghallja azt, és szívérén keresztül / Költészetté fog és dallá szűrődni.”

E kör volt az, hol a költő mélyen érző szíve, felkorbácsolt kedélye megpihent s üdülést talált, s melyből lánglelke további alkotásaihoz erőt meríthetett.”

Veres Pálné életrajzírói — Rudnay Józsefné és Szigethy Gyuláné — még tovább mennek: „Madách, dacára fenomenális, ragyogó szellemének, nem bírt menekülni a mindennapi emberek némely gyarlóságaitól: így hajlama volt a cinizmusra is és Veres Pálné mindig arra törekedett, hogy habár napsugárból és sárból vagyunk is gyúrva —, mint a nagy költő mondja — inkább a napsugarak közé emelkedjék, mint a sárba süllyedjen. E süllyedéstől nagyon sokszor mentette meg Veres Pálné Madáchot, és okunk van sejteni, hogy a nagy költő halhatatlan művében Éva magasztos, nemes tulajdonaiból sokat Veres Pálnéról mintázott...”

A kérdés most már az, hogy Veres Pálné milyen „tulajdonai” kerülhettek át a Tragédia Éva-alak-

jaiba. Az életrajz- és a naplótöredékek tanúsága szerint a vanyarcei kastély vendégszerető háziasszonyát akkortájt három alapvető vonás jellemezte. Mindenekelőtt valóban „a feleség és anya eszményképe” volt. Olyan asszony, aki igazi Édent varázsolt maga köré. Megteremt mindent, ami a férfi és a család nyugalomához, boldogságához szükséges. Ezen túlmenően azonban nemcsak élettársa, hanem jószelleme, erkölcsi támasza is a férfinak. Mennyire jellemzőek a férje alispánná választásakor leírt szavai: „Igaz kívánságom, hogy Pali mindenkor legfőbb rugójának tekintse az igazi jót, s mindig e szerint éljen: inkább mindent elveszteni, mint nem tiszta eszközökkel mindent elnyerni.” Személyiségének harmadik meghatározója a szellemi tökéletesedés vágya, a tudományok és művészetek szeretete. Nem a kérkedés mondatja vele: „Ismereteket vasszorgalommal gyűjtöttem, de fájdalom, nem tudtam, hogyan lehessen ezekhez rendszeresen jutni, de időm sem volt hozzá. Legjobban mulattam, ha tudományos és közlékeny emberrel találkoztam. kitől valamit tanulhattam, az ilyen órákat hálás emlékezetemben tartom.”

Veres Pálné személyiségjegyei nemcsak a Tragédia végét juttatják eszünkbe, hanem az elejét is. A paradicsomi színek Éváját. Aki az égi szózatot akkor is hallja, amikor az elhallgatott, akinek az élete: a férfi szolgálata.

„Én meg, ha ott fenn a dics elborul, / Itt lenn találok azt szememben, Ádám. / Hol is lehetném másutt kívüled, / Kit létre is csak hő váguad hozott.”

Arra az Évára gondolunk, aki miközben a férfi fenevadakkal harcol, lankadva a kertet ápolja; aki a Paradicsomból kiűzött Ádámot imígyen vigasztalja:

„Én meg lugost csinállok, egész olyat, / Mint az előbbi, s így közénk varázslom / A vesztett Édent.”

S az az Éva is felidéződik bennünk, aki az ember nagykorúvá válását, öntudatra ébredését, s a tudást sürgető luciferi szavakra így kiált fel: „Én lelkesülök, szép s új dolgokat mondsz.”

De a történeti színek Éváiban is nyomot hagyhattak Veres Pálné erényei. Az egyiptomi jelenet rab-szolgánője a szeretettel kelt neme-

sebb érzéseket a fáraóban. Miltiádesz Évája a „nagyravagytól” óvja férjét. Adott esetben Veres Pálné is mondhatta volna:

„Az a nőnek joga / Hogy férjét védje, még ha bűnös is.”

Vagy nézzük a római szín Éváját. Szavaiba nem szüremkedhet-e be a vanyarci elmélkedések?: *„Nagy és nemes volt lelkem hivatása.”*

„S nem ott-e helyem, ahol te vagy / Ah Sergiolus! vajh mi sok nemes / Érzést találtál volna e kebelben, / Hol csak mulékony két után kutattál.”

Megfeleléseket tehát könnyen láthatunk Veres Pálné jellemvonásai, s a Tragédia Éva-megformálásai között. S lehet, hogy a vanyarci találkozások is alakították azt a madáchi nőfelfogást, mely szerint a nő a síron is átlépve „dicsőülten felemelkedik”. Egvet azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk. A nő megdicsőítése a Tragédiában csak addig megy el, amit Madách a „gyöngé nő tisztább lelkületének” nevez. Mondjuk tehát azt, hogy a madáchi nőszemlélet bizonyos vonatkozásban egyoldalú és korlátozott? Egy bizonyos: alkalomadták éppen Veres Pálné szállott szembe vele.

1869-ben a frankfurti filozófiai kongresszuson az egyik előadó azt fejtegette, hogy a női agy már csak a szerkezetéből adódóan sem képes nagy dolgok alkotására. A meghívottak között levő Veres Pálné így vágott oda neki: *„Az ön szavaiból uram, a megengedhetetlen férfi arrogancia beszél!”* Mi lett volna, ha ezt a visszautasítást Madách Imre kapja? Hiszen a Tragédiában is vannak a frankfurti tudóséra emlékeztető nézetek. Csak a legismertebb helyet idézzük: Éva: *„Hiába, ha okosabb nem vagyok.”*

Ádám: *„Ne is kívánd, hogy légy, én kedvesem, / Eszem elég van nékem önmagamnak... / Te csak virág légy, drága csecsebecs, / Hazzontalan, de szép, s ez az érdeme.”*

A drámai műfaj közvetettsége folytán éle vész az ilyen mondatoknak. Nem úgy, ha közvetlen, prózai szövegről van szó. Mint Madách akadémiai székfoglalója esetében. Ez a székfoglaló — A nőről különösen esztétikai szempontból — 1864. április 18-án hangzott el. Ma-

dách ebben is a nő hivatásával foglalkozik. Felfogásának lényege: *„A nő... könnyebben felfog és tanul, de teremtő genius hiányával az emberek irányadó szellemei közé nem emelkedik. Ő mindig csak a szenvedő, sohasem a beható elemet képviseli... soha a művészetet és a tudományt előre nem viszi.”* És később: *„A nő alárendelt... , s az erősebb férfi lelkében olyan érzéseket kelt, mint az elhagyott gyermek, a hervadó virág, a megdermedt madár.”*

Veres Pálné a Koszorú című folyóiratban olvasta a székfoglalót. Méltatlankodva és felháborodva azonnal két levelet is megfogalmaz a tanulmány szerzőjének: *„Nincs alkalmam, hogy élőszoval nyilvánítsam Ön előtt fájdalommat, hogy tudományos képzettségét, humorát éppen az emberiség elnyomott része ellen használta fel.”* S megvallja, nem hitte volna, hogy a nagy drámaíró ennyire rövidlátó ebben a tekintetben. Aztán kifejti fő ellenérveit: 1. Szellemi alárendeltségük nem a nők hibája, hanem a neveletésüket elhanyagoló társadalmi rendszereké. 2. A női szellem pallérozatlansága annak a meggyőződésnek a következménye, amely kizárólag a férfit tartja alkalmának a komoly tudományok elsajátítására és továbbfejlesztésére.

A vitában Veres Pálnénak volt igaza. Ezt hamarosan Madách is elismerte. A madáchi felfogás nem tartott kellően lépést az idővel. A Genézis élt benne; hogy az Úr a férfi kedvére teremtette az asszonyt. Szent Pál véleményét fogadta el: *„Az asszony dolga hallgatás a gyülekezetben.”* De hasonló nézeteket hagyományozhatott rá műveltségünk másik alapja, a görög-római kultúra is. Madách nem állt egyedül a székfoglalójában kifejtett nőszemlélettel. Gondoljunk csak a feleségét szellemi elmaradottságban hagyó Berzenyire, s az egész korabeli magyar irodalomra, mely a legjobb esetben is idáig ment el: *„Egy hibázik műveinkhez, / Nyájas napvilág: / Az ti vagytok. — A hol ez nincs, / Nincs szellemvirág.”* (Vörösmarty) Hasonló nézeteket vallott Széchenyi; de még a közoktatási miniszter, Eötvös József is, aki 1868-ban így reagált Veres Pálné nőképzési mozzalmára: *„Kívánatosabb, hogy a béresasszony kötni tanuljon, mint hogy a művelt osztályokhoz tartozó nők magasabb képzést nyerjenek.”*

Mennyire a helyén van ez a mondat a Tragédiában: „Minő csodás kevercse rossz és nemesnek a nő... a jó sajátja, Míg bűne a koré, mely szülte őt.” Az akadémiai székfoglalóból azonban hiányzik ez a gondolat. Mert a benne elmarasztalt női „bűnt”, a szellemi kibebrendülést is a korra kellett volna visszavezetnie. S Veres Pálné — ki nem mondottan — erre a következetlenségre figyelmeztette.

Persze, ezek már korántsem „értéktéka szempontok”. Tulajdonképpen egy társadalmi mozgás figyelmen kívül hagyásáról van szó. A XIX. század férfiai — gyakran még a legkiválóbbak is — nem vették eléggé észre a polgári életforma és a liberalizmus hatását a női szellem kibontakozására. Veres Pálné méltán hivatkozhat Harryet Stovere, a Tamás bátya kunyhója író-nőjére, akinek „nagy része volt könyve által a rabszolgaság eltörlésében”. Am, hivatkozhatott volna hazai példákra is — bár még Mikszáth is, éppen vele kapcsolatban, azt állítja: „Azok az asszonyok, aminőkről Saint-Beuve írt esszayket, akik tollukkal a kezükben, vagy csevegéssel a szalonjaikban, sőt némelykor a szerelmükkel is, egy szívükbe oltott kényszer hatása alatt hazájuk nagyságának emeltyúi lettek... nálunk nincsenek.”

Éppen a XIX. században figyelhető meg nálunk is, hogy a nő a pusztá befogadóból alkotóvá kíván válni. Az első talán Dukai Takács Judit. Élete nagy napjának azt tartotta, amikor költőként vehetett részt a keszthelyi Helikon-ünnepségeken. A század közepére ugyan csak megnő a nők szerepe az irodalomban és a közéletben. Teleki

Blanka, Karacs Teréz, Löwey Klára cikkek, levelek íróiként, a magyar nőnevelés harcosaiként jelentkeznek az akkori lapokban. S mögöttük áll a legfőbb sugalmazó, az Angyalkert-alapító Brunszvik Teréz. Wesselényi Polixénia a kor divatos műfaját, az útinaplót műveli. Mások a költészetben kelnek versenyre a férfiakkal. Mindenekelőtt Szendrey Júlia. Szász Károly neje Iduna, Tóth Kálmáné Flóra néven jelenteti meg verseit. És 1853-ig itt él Szécsényben Ferenczy Teréz. Műveiről és az önkényuralom alatti helytállásáról hallania kellett Madáchnak is. Hiszen Ferenczy Teréz a barátja, Pulszky Ferenc gazdatisztjének a lánya volt. S Pulszky nagyra értékelte a fiatal lány tehetségét.

De Madách — úgy látszik — még a tévedéseiben is nagy hatású. Véleménye kihívást jelentett Veres Pálné számára. Ahogy a kiváló pedagógus, Nagy László írja: „Madách beszéde volt a szikra, amely lángra lobbantotta a lappangó zsarátnokot.” Veres Pálné a saját élete példájával akarta megcáfolni a nagy költő felfogását. S létrehozta — minden férfiúi idegenkedés ellenére — valóban maradandó alkotását, a magyar nőnevelés alapjait: az Országos Nőképző-Egyesületet, az első nőképző iskolát — s a hazai nőnevelés ügyét igazi társadalmi mozgalommá tette. Madách mindezt már nem érte meg. De — furcsa mód — mintha előlegezte volna az elismerést a már említett, Veres Pálnénak írott versében: „...ki ember-kebleket képez ki, / Az teremt mint Isteneknek társa; / Lelke hat, míg létez művelődés / S díja legszebb: embertársi hála.”

Szabó Károly